

E.PO ONGINING BADIY VA FALSAFIY KONTSEPTSIYASI

Alqarov Nazarbek Alisher og'li

Magistr JDPU

Annotatsiya: Maqolamizda E.Poning badiiy olamini sinchkovlik bilan o'rganiladi, uning ishida badiiy tushunishning asosiy ob'ekti bo'lgan ikkita asosiy muammoni ajratib ko'rsatishga imkon beradi: inson ongi tuzilishi muammosi va koinot ierarxiyasi tushunchasi. Ikkala muammo ham bir-biri bilan chambarchas bog'liq, yagona kosmologik tizimni tashkil qiladi va asosan Edgar Po poetikasining o'ziga xosligini, shu jumladan grotesk poetikasini belgilaydi.

Tayancha so'zlar: semantik, antinomik printsip, psixologik tendentsiya, fundamental, badiiy.

Ushbu tizimning elementlaridan biri bu romantik qahramon E. Po onging tuzilishi, bu onging ichki qarama - qarshiliklari, ularning badiiy ifodasini ikkilikning turli shakllarida va grotesk tarkibiy navlarida topib, ushbu bobdagi tadqiqotimizning mavzusi. Ilmiy adabiyotlarda E.Po ijodining bu jihati hozirgacha maxsus o'rganish ob'ekti bo'lmagan. Ma'lumki, romantik qahramonning ongi mikrokosmos bo'lib, u dunyoning asosiy qarama-qarshiliklarini aks ettiradi, bu uning ichida keskinlikni keltirib chiqaradi, antinomik printsiplarning qarama-qarshiligi, bu o'z navbatida onging ichki, haqiqiy psixologik tendentsiyalari bilan bog'liq.

Romantik qahramon, agar u butunlay olamlardan biriga tegishli bo'lmasa, qarama-qarshiliklarning ikkala qutbini ham o'z ichiga oladi, ko'p yo'nalishli tendentsiyalarning tashuvchisi bo'lib, ularning har biri navbatma-navbat g'alaba qozonadi yoki bir vaqtning o'zida o'zini namoyon qiladi, ongni ikki baravar oshiradi, ikkilanishning turli shakllarida ob'ektivlashadi. Ongga kirgan qarama-qarshi olamlar yuqorida aytib o'tilgan cheklangan va cheksiz qarama-qarshilik haqidagi g'oyaga asoslangan fundamental romantik qarama-qarshiliklarning proektsiyasidir. Vertikal joylashgan bu ierarxiyadan lotin antinomiya - tashqi ko'rinish va mohiyat o'rtasidagi qarama - qarshilik paydo bo'ladi: cheklangan shakllar yoki ko'rinish aldamchi va ko'p qirrali, cheksiz - mohiyat esa qiyin, bitmas-tuganmas va uni tushunishning yagona vositasi tasavvur va sezgi. Keyinchalik modernizm da bu qarama-qarshilik yanada murakkablashadi va nafaqat tashqi ko'rinish aldamchi va ko'p qirrali bo'ladi, balki mohiyatning o'zi uning harakatchanligini ko'rsatadi, bu erda niqob niqobni o'zgartiradi yoki bundan ham ko'proq - mohiyatning yo'qligi. umuman oshkor bo'ladi, bu o'zini namoyon qiladi. bo'sh niqobning ta'siri.

Ushbu mantiqning navbatdagi bo'g'ini asl muqaddas ma'nodan mahrum bo'lgan bir qator qarama-qarshiliklarni haqiqat hodisalariga o'tkazish bo'ladi. Shunday qilib,

romantiklarning, shu jumladan E.Poning narsalar va hodisalarning aldamchi, ikkilik tabiati, tashqi dunyoning illyuziyasi haqidagi barqaror g'oyasi, bu erda ko'rinish va mohiyat qisman yoki to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshi bo'lib chiqadi. Vertikal oppozitsiya bilan bir qatorda, romantiklar uchun gorizontalar qarama-qarshilik ham mavjud edi, uning ierarxiasining eng yuqori darajasi (Iblis xudosi) ham pastki darajani tashkil etuvchi o'zining dunyoviy proektsiyalariga ega edi: yaxshilik - yomonlik, ma'naviy - moddiy, ratsional - mantiqsiz (ammo oxirgi muxolifat ko'p valentli, o'ziga xoslikdan mahrum va muxolifat kabi "yaxshi - yomon", E.Po ijodi kontekstida, ayniqsa, uning maxsus semantik variantlariga muvofiq kuzatilishi kerak).

Taqdim etilgan romantik antinomiyalardan E. Poning estetik tizimiga-maxsus burchakdan - birinchi navbatda cheklangan va cheksiz qarama-qarshiliklar kiritilgan: cheklangan, moddiy, dunyoviy dunyo va bilimga ega bo'lishga intiladigan ruhning cheksiz dunyosi. Dastlabki romantizm yaxshilik va yomonlikning samoviy kelib chiqishi tushunchasi bilan ajralib turardi; ularning erdagi namoyishlari eng yuqori qarama-qarshilikning aksi edi (Iblis Xudo) va "ikkiyuzlamachilik" da badiiy ravishda amalga oshirildi, bu erda bu tamoyillar kosmosda bo'linib, turli xil belgilar o'rtasida taqsimlandi. Ongdagi yaxshilik va yomonlik ham yuqori qarama-qarshilikning proektsiyasi edi.

E.Po kosmologik tizimida ushbu eng yuqori "gorizontalar" olib tashlandi va uning yerdagi proektsiyalari (yaxshi - yomon, moddiy - ma'naviy, oqilona - mantiqsiz) u tomonidan fazoviy ikkiyuzlamachilikdan romantik qahramon ongiga o'tkazildi.

Biroq, E.Poning ham yaxshi, ham yomonligi hali ham yuqori irodaning namoyon bo'lishining muhriga ega-ular ilohiy taqdirga asoslanadi, chunki Xudo E.Po uchun koinotni boshqaradigan yagona markaz bo'lib qoladi. Ammo E. Poning yaxshilik va yomonlikning kelib chiqishidagi bu ilohiy tamoyil allaqachon tabiiy, insoniy printsipga asoslanadi, ko'pincha ilohiy bilan o'zaro munosabatda bo'lishga harakat qiladi, bu uning qahramonlarini xudojo'ylikka olib keladi. U ongli va ongsiz, axloq va instinktlar, mantiq va tasavvurga qarshi turishga alohida e'tibor qaratdi. Bundan tashqari, bir tomondan, bilimsiz er yuzidagi tortishish, boshqa tomondan, farishtalarga kamroq darajada, ko'proq Xudoga taqdim etiladigan yakuniy haqiqatni anglashga yaqinlashadigan g'ayritabiiy, ma'naviy tomon qarama - qarshi.

Biroq, E.Po uchun mantiq va tasavvur (haqiqatni anglashning ideal vositasi) kabi ekstremal elementlarning sintezi nafaqat mumkin, balki maqsadga muvofiq edi. Xuddi shu tarzda, bir qator boshqa qarama-qarshiliklar u tomonidan ijobiy-salbiy tomonga qarama-qarshi tomonga yo'naltirilishi mumkin edi. Shunday qilib, "ratsional - irratsional" antitezi o'qishning ikkita variantiga ega edi: bir holda, ratsional ijobiy ratsionallikni ifoda etdi, yaxshilik, vijdon, axloq bilan bog'liq edi, mantiqsiz - ularni ushlab turadigan madaniyat zanjirlaridan xalos bo'lgan instinktlarning kuchi bilan va shunga mos ravishda yovuzlik bilan (yoki tashqaridan olib kelingan yoki dastlab inson

tabiatiga xos); boshqa holatda, ratsional tasavvurning etishmasligi, she'riy cheklov, ongning lokalligi, ya'ni. uning dogmalarga, apriori, "bosh" ga bog'liqligi (ya'ni. haqiqiy emas) fazilat, sovuq ratsiondan, insonning haqiqiy namoyon bo'lishini inhiibe qilish, kognitiv qobiliyatlarni cheklash, shaxsni standartlashtirish va birlashtirish, irratsional, aksincha, sezgi, tasavvurning kuchini, badiiy ko'rish, idrok etish qobiliyatini ko'rsatdi, - irratsional, insondagi haqiqatning elementi sifatida, ichki erkinlik standartlarni, o'lik mantiq qonunlarini yo'q qildi va ijodkorlik manbasi bo'ldi (ko'pincha isyonkor).

Xuddi shu tarzda, yaxshilik va yomonlikning Markaziy qarama-qarshiligini teskari deb o'qish mumkin edi: yovuzlik - dastlab inson tabiatiga xos bo'lgan, axloqning sun'iy zanjirlarini ag'darib tashlaydigan, ozod qiladigan va erkinligidan zavqlanadigan haqiqat-o'ziga xos chuqur ijodiy printsipga aylandi, hayotga o'yin munosabati manbai bo'lib, hissiyotni estetizatsiyaga imkon berdi (ammo, yovuzlikni estetizatsiya qilish va xunuklarni estetizatsiya qilish fenomenida rassomning ongli, "bosh" munosabati, o'yin maydonining sovuq qurilishi, o'zining shahvoniyliigi bilan oziqlanmaganligi ham namoyon bo'ladi); yaxshilikni noto'g'ri deb qabul qilish mumkin edi, tashqi tomondan tegishli narsalarni anglash, sun'iy ravishda shakllangan axloq dogmalariga singib ketish va shuning uchun ijodiy bo'lmagan boshlanish, tasavvurdan ko'ra aqlni afzal ko'rish.

Agar bu qarama - qarshilik Xudo-Iblisning eng yuqori mojarosining hosilasi bo'lgan bo'lsa, yaxshilik teng kuch bo'lib, ijodiy tasavvurni oziqlantirishga qodir edi. Shunday qilib, E. Po ijodi kontekstida yuqoridagi antinomiylarning bir qatori mutlaq bir xillikdan mahrum qilindi va uning individual estetik tizimiga muvofiq semantik jihatdan to'ldirildi. Bundan tashqari, taqdim etilgan toifalar, umuman san'atga xos bo'lgan universal bo'lib, asarlarni ongsiz ravishda asos qilib olishlari mumkin, ular batafsil ko'rib chiqilganda ularning chuqur darajasi sifatida aniqlanadi, ammo sirtida yotgan antitezalar sifatida emas, balki faqat tasviriy timsolni talab qiladi.

E.Poning ba'zi antinomiyalarga bo'lgan alohida qiziqishi uning Markaziy g'oyasi - mantiq va tasavvur sintezi orqali bilimiga (er yuzidagi hayot doirasida) yaqinlashish imkoniyati g'oyasi bilan bog'liq. Biroq, E. Poning bir qator qahramonlari ongning ushbu xususiyatlariga ega bo'lishiga qaramay, shu jumladan Auguste Dupin, uning asarlaridagi aksariyat qahramonlarning ongi bir tomonlama yoki ikkala "elementni" o'z ichiga oladi, lekin ularning birligida emas, balki bir-biri bilan kurashayotgan tomonlar shaklida; ong tendentsiyalarining har biri ham o'z rivojlanishini oladi va mantiq va tasavvur o'rtasidagi qarama-qarshilik E. Po tomonidan ratsional va irratsional o'rtasidagi ziddiyatga aylanadi, bu esa o'z navbatida er yuzidagi, moddiy (bu har doim ham salbiy alternativa emas) tortishish va g'ayritabiiy, ma'naviy tortishish o'rtasida qarama-qarshilikni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan irratsionallik irratsionalizmga ruhiy betartiblik manbai, instinktlarning erkin namoyon bo'lishi sifatida qarama-qarshi bo'lib, u E. podada vijdon qiyofasida ramziy ob'ektivlashtirilgan oqilona printsipning antitezi sifatida namoyon

bo'ladi. Bu erda irratsional - badiiy qarashning sinonimi.

Endi haqiqatni topish yo'llari bilan bevosita bog'liq bo'lmagan va Iblis va Xudo o'rtasidagi diniy-mistik ziddiyatni loyihalashtirmagan bunday ziddiyat rassomlarning sxematik va allegorik bo'lmagan qahramon psixologiyasiga qiziqishi ortib borayotganidan dalolat beradi (ammo, bu tendentsiya realizmdan ko'ra ko'proq modernizmga olib keladi, chunki modernistlar ongni o'zini o'zi ta'minlash va o'z-o'zini rivojlantirishni ta'kidlaydilar, uni tashqi sharoitlar bilan bog'lamasdan, ulardan chiqarib tashlamasdan, bu mahalliylikka olib keladi, vaqtdan tashqari va undan qat'i nazar, ishda mavjud bo'lgan ongni izolyatsiya qilish).

Shunday qilib, qarama-qarshi tendentsiyalarni fazoviy ikkiyuzlamachilikdan ong sohasiga o'tkazish orqali E. Po (ma'lum darajada) bu antinomiyalarni desakralizatsiya qildi, ichkaridan qarama-qarshiliklarni keltirib chiqarish g'oyasini chuqurlashtirdi, ongning o'zi o'ta Real kuchlarning aralashuvisiz, ya'ni ularning hayotga o'xshash asosini kuchaytirdi. Shunga o'xshash fikrni Xofman allaqachon qo'ygan, u diqqatni fazoviy qarama-qarshilikda ifodalangan ikki dunyoning mutlaq qarama-qarshiligidan ongdagi murosali mojaroga o'tkazgan, bu erda ikkinchisi tabiiy ravishda dunyoviy tomon tortishish bilan ajralib turadi (shoir Baltazarning "Sinnober laqabli kichkina Tsaxes" romanida kandidatga uylanishi).

Ammo, Agar Xofman tebranuvchi ongni ma'lum bir tashqi kontekstga moslashtirgan bo'lsa, ularni bir-biriga bog'liq bo'lgan elementlar sifatida bog'lagan bo'lsa, u holda E. Po ongni shartli nominal bo'shliqqa qo'yib, ajratib qo'ydi va tashqi dunyodan qat'i nazar tahlil qildi. Noma'lum qahramon E. Po va shartli makon-vaqt konteksti, shuningdek, tashqi sayohatni chuqurlashtirish bilan almashtirish, ularning sub'ektiv voqeligini yaratadigan ongning ichki jarayonlariga e'tiborni qaratishga imkon berdi, ammo bu jarayonlarning tahlili E. Po tomonidan tashqi ko'rinishda o'zining chuqur darajasini aks ettiruvchi ma'lum bir ramziy model sifatida qurilgan va shu bilan o'ziga xos ikkilik romantik qahramonning ongi, psixologik tendentsiyalar o'rtasidagi qarama-qarshilik darajasiga muvofiq, uslub darajasida (syujetda, kompozitsiyada) o'ziga xos ramziy ifodaga ega bo'ldi, tasvir tuzilishi, belgilar tizimi va til darajasida).

Ikkilik texnikasi E.Po ongning falsafiy kontseptsiyasini badiiy amalga oshirishning asosiy va o'ziga xos vositalaridan biriga aylanadi va ong tamoyillaridan birini ob'ektivlashtirish darajasiga qarab, ikkilikni qabul qilish obrazni va belgilar tizimini grotesk tashkil etish printsipli bilan tobora chambarchas bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) Интернализм и экстернализм // Философия: Энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. - М., 2006. С. 324-325
- 2) Исупов К.Г. Русская философия смерти (XVIII - XX вв.) И Смерть как феномен культуры. Сыктывкар, 1994.

- 3) Исупов К.Г. Русская философская танатология // Вопросы философии, - М., 1994, №3.
- 4) Yonce M. J. The Spiritual Descent into the Maelstrom. A Debt to *The Rime of the Ancient Mariner II* Poe Newsletter. Vol. II. No. 2. April 1969. - P. 26 - 29;
- 5) Keen P. "The Most Useful of Citizens": Towards a Romantic Literary Professionalism // Studies in Romanticism. Vol. 41. Issue 4.2002.- P. 637.

